

תפיסות אתיות של מחנכות כיתה בשלהי הגיל הרך (כיתות א-ב) בחברה הערבית ובחברה היהודית

תקציר הדוח

פרופ' יצחק ברקוביץ וד"ר סמדר מושל

המחלקה לחינוך ולפסיכולוגיה

האוניברסיטה הפתוחה

מבוא

הגיל הרך (לידה עד 8) הוא גיל קריטי להתפתחות הקוגניטיבית, החברתית, הרגשית ולוויסות העצמי של ילדות וילדים. מחנכות בכיתות א-ב, פוגשות ילדות וילדים כשהם בשלהי תקופה משמעותית זו. הן דמויות משמעותיות עבור הילדות והילדים ממספר סיבות: ראשית, מפני שהן מלמדות את הכיתה שעות רבות בשבוע. המפגש של מחנכות א-ב עם התלמידים הוא האינטנסיבי ביותר במערכת החינוך. בשל גילם הצעיר, מחנכות בכיתות א-ב הן דמויות דומיננטיות בחיי הילדים. שנית, מפני שהן אחראיות על הסוציאליזציה של התלמידות והתלמידים למערכת הבית ספרית והן משפיעות על האופן שבו תלמידות ותלמידים תופסים את בית הספר. שלישית, יש למחנכות בכיתות המוקדמות השפעה משמעותית על הקניית מיומנויות יסוד בתחום רכישת הקריאה, הכתיבה והחשבון. יש בכך פוטנציאל להשפעה על צמצום פערים ואי שוויון. למחנכות בכיתות א-ב יש גם השפעה על הדימוי העצמי של התלמידים.

האופן שבו מחנכות מתייחסות לתלמידיהן מושפע מאוד מהאתיקה האישית שלהן. רבים מאמינים שלהוראה יש מרכיב מוסרי חזק, המעצב את האופן שבו מורים מתחברים לתלמידים ומקבלים החלטות. עם זאת, לעתים קרובות מורים בכלל ומחנכות בפרט אינם מבינים את ההיבט המוסרי של עבודתם, וההכשרה שלהם כמעט ואינה מתייחסת לבעיות אלו. באופן מפתיע, יש מעט מאוד מחקרים על אתיקה בכיתה.

בספרות עולות חמש תפיסות אתיות שנטען כי הן מרכזיות בחינוך: אתיקת של צדק (המכילה היבטי הוגנות והיבטי תועלתנות), אתיקת הדאגה, אתיקה מקצועית, אתיקה של צדק חברתי, ואתיקה קהילתית. בנוסף, הספרות מצביעה על מרכזיותן של דילמות אתיות בחוויות היומיומיות של אנשי חינוך. יתר על כן, הספרות מצביעה על האופן שבו ההקשר החינוכי מעצב את התפיסות האתיות. חוקרים רבים טוענים כי לנסיבות הייחודיות שבהן בתי ספר נמצאים יש השפעה על הצלחתם של

אנשי חינוך. מערך הנסיבות או ההקשר, משפיע גם על השקפותיהם, עמדותיהם ופעולותיהם של אנשי חינוך. המחקר בחן ארבעה הקשרים שמעצבים את העשייה החינוכית – ההקשר **המוסדי**, ההקשר **הכלכלי**, ההקשר **הקהילתי** וההקשר **החברתי**.

מטרת המחקר

לאור זאת, מחקר זה ביקש לחקור את התפיסות והדילמות האתיות של מחנכות לגיל הרך בחינוך הערבי ובחינוך העברי. כדי להבין את המצבים האתיים שמחנכות אלו נתקלות בהן וכיצד ההקשר הסביבתי משפיע על השקפות האתיות של מחנכות ועל הפעולות המקצועיות שלהן.

שאלות מחקר

- א. כיצד מחנכות לילדים בכיתות א-ב של מבינות את התפיסות האתיות שלהן (מה העקרון המוסרי הנכון/הראוי/המחייב ביותר בעיניהן) ואת המצבים האתיים (בו עולים מתחים וקונפליקטים בין עקרונות אתיים שונים) שהן מעורבות בהם?
- ב. כיצד מחנכות לילדים בכיתות א-ב מבינות את האופן בו הסביבה משפיעה על התפיסות האתיות שלהן ועל פעולותיהן המקצועיות הנוגעות לתפיסות אלו? ואילו הבדלים נוגעים לסוג המגזר (מגזר ערבי/מגזר יהודי) אליו שייכות המחנכות?

שיטה

במחקר נערכו 40 ראיונות עם מחנכות בכיתות א-ב בבתי ספר יסודיים בישראל. 20 מחנכות מהחינוך הערבי ו-20 מחנכות מהחינוך העברי. המשתתפות הגיעו מ 23 בתי ספר שונים הממוקמים ב 21 ישובים. חלק גדול מהישובים היו ממוקמים במחוז חיפה (64.7%) (שבו קיים ריכוז גדול של החברה הערבית ביישובי ואדי עארה), וכן במחוזות תל אביב (11.8%), הדרום (11.8%), הצפון (5.9%), המרכז (2.9%), ויהודה ושומרון (2.9%). הותק הממוצע של המחנכות במחקר היה 13 שנים והחציון היה 13 שנים. הרקע הסוציו אקונומי של בתי הספר בהם מלמדות המחנכות מהחינוך הערבי היה חלש ואילו הרקע הסוציו אקונומי של המחנכות בבתי ספר בחינוך העברי היה בינוני-חזק, בהתאם להבדלים הכלליים במערכת החינוך בין שתי הקבוצות. הראיונות נותחו באמצעות ניתוח תמטי.

ממצאים מרכזיים

המחקר הנוכחי מבליט כי דאגה היא מושג מפתח לא רק בשיקול דעת מבוסס מומחיות אלא גם בשיקול דעת אתי של מחנכות. כלומר, היא מהווה את התשתית המוסרית הניצבת בבסיס קבלת ההחלטות של מחנכות לגיל הרך. הספרות טוענת כי בקרב אנשי מקצוע יישום נורמות אתיות לנסיבות יחודיות דורש הסקה פרקטית (practical reasoning) שאיננה טכנית או פשוטה. הממצאים הנוכחיים מהדהדים טענות המדגישות את **תפקידה של המחנכת כמקדמת סוציאליזציה בבית הספר ובחברה**. כיוון שהמחקר אודות מחנכים מועט אין כמעט מחקר אודות תפקיד המחנכות של הגיל הרך בהקשר לסוציאליזציה לבית ספר.

הממצאים מאירים את **הדילמות האתיות** המרכזיות אותן חוות מחנכות לגיל הרך :

- **דילמת חביב המורה :** התמודדות עם תלמידים המפגינים בעיות התנהגות היוותה אתגר אתי משמעותי עבור מחנכות, שנדרשו להכריע בין המדיניות הבית הספרית וצרכי הכיתה לתמיכה בתלמידים אלו.
- **דילמת נסיבות ביתיות קיצוניות :** מחנכות חשו דילמה בין דאגה עמוקה לתלמידים שמתמודדים עם מצבים ביתיים מאתגרים לבין העדר ודאות וחוסר כלים ארגוניים מתאימים.
- **דילמת נתיבי הלימוד :** אתגר אתי נוסף קשורה לדילמה לגבי השארת תלמידים עם קשיים בלמידה במערכת החינוך הרגילה או העברתם לחינוך מיוחד.
- **דילמת המשאבים המוגבלים :** מחנכות תיארו קונפליקט בין אתיקה של צדק חברתי (מתן תמיכה של זמן ויחס הוראתי לתלמידים החלשים) לבין עקרונות תחרותיים בהקצאת משאבים (מתן תמיכה של זמן ויחס הוראתי לתלמידים מצטיינים).
- **דילמת המערכת הבירוקרטית :** המחנכות שיתפו במקרים בהם הן חוו קושי באיזון בין דרישות ארגוניות לאמונתן הפדגוגית של המחנכות.
- **דילמת התלמיד הבודד :** המחנכות סיפרו כיצד התלבטו איך לנהוג במקרים בהם תלמידים התמודד עם קשיים בין אישיים בכיתה.

גוף ידע זה כמעט ולא קיים בספרות האקדמית, בעוד קיים מחקר רב אודות הדילמות האתיות של מורים בכלל. הדיון בדילמות האתיות של מחנכות לגיל מעלה תובנה חשובה לגבי טבען הרב-גוני של דילמות אתיות בחינוך לגיל הרך. הדיון במחויבות האתית של המחנכות לדאוג לצמיחתם ולרווחתם של תלמידיהם מדגיש את הצורך שלהן לנווט באתגרים מורכבים במערכת החינוך הנובעים ממאפיינים הקשורים בתרבות הבית הספרית, בהעדפות ההורים והקהילה, במגבלות המערכתיות ובדפוסי הניהול המערכתיים.

הממצאים מאירים את האופן בו **ההקשרים האתיים**, מוסדי, כלכלי, קהילתי וחברתי, מעצבים את השיפוט המוסרי של מחנכות :

- **גורם מוסדי :** המחנכות בשני המגזרים, העברי והערבי, התייחסו למדיניות הסטנדרטיזציה בחינוך. מחנכות בחינוך עברי רואות במדיניות סטנדרטיזציה כמגבילה את האוטונומיה המקצועית שלהן, בעוד שבחינוך ערבי המחנכות מזהות בה דרישות מינימליות.
- **גורם כלכלי :** המחנכות בשני המגזרים הצביעו על מחסור במשאבים כנושא אתי. בחינוך העברי המשאבים נקשרו לאתיקת הדאגה, בעוד שבחינוך הערבי הם קושרו לאתיקה של צדק חברתי.
- **גורם קהילתי :** בחברה היהודית והערבית, גורמים חברתיים-כלכליים משפיעים על התפיסות האתיות של המחנכות. בחברה הערבית, האלימות מעוררת את המחנכות להתמודד באתיקה קהילתית. בחברה היהודית, המתחים החברתיים-פוליטיים מעוררים את המחנכות לתת כלים לתלמידים לנהל דיאלוג מכבד ולא אלים כדי להפחית את המתחים.
- **גורם תרבותי :** בחברה הערבית השמרנות המסורתית והקולקטיביזם גורמים לגבולות בשיקול הדעת האתי של מחנכות, ואילו בחברה היהודית הליברליות מאתגרת את האתיקה המקצועית של המחנכות אך גם משפרת תחושת המסוגלות שלהן בגלל גמישות חינוכית.

המחקר מראה, שלהקשר יש חשיבות רבה בעיצוב התפיסה המוסרית של המחנכת. עוד מוסיף המחקר, שבה בעת הקשרים שונים מפעילים כוחות מנוגדים על התפיסות האתיות של המחנכות. לדוגמה, בעוד שההקשר המוסדי (למשל עומס בעבודה) יכול להחליש את האתיקה המקצועית, ההקשר החברתי (למשל תרבות מסורתית) יכול לחזק אותה.

האופן שבו מפרשות המחנכות את ההקשרים מעצב את הפרספקטיבה האתית. נראה שהאתיקה המקצועית רגישה להקשרים הסביבתיים ולפרשנות שלהם. בניגוד לתפיסה המקובלת, הרואה באתיקה המקצועית כמבטאת עקרונות קשיחים המדריכים פעולה, עולה ממצאי המחקר כי השיפוט האתי והיכולת שלו להדריך פעולה מושפעים הן מההקשר והן מהפרשנות של המחנכות להקשר. כך למשל, מחנכות בחברה העברית תיארו כיצד רקע חברתי-כלכלי והשכלה נמוכה של חלק מההורים מקשים עליהן לגייס תמיכה מהבית בהתאם לשיקול הדעת המקצועי שלהן. במקרה אחד אחת המחנכות תיארה כיצד אתיקה של דאגה הביאה למסקנה שהיא צריכה לאסוף תלמיד מביתו בנסיבות בן ההורים לא יכלו להביאו לבית הספר על מנת שההתפתחות האקדמית שלו לא תפגע.

עם זאת חשוב לציין כי ההבדלים בין המחנכות בחברה הערבית והחברה היהודית היו משמעותיים ועלה בצורה ברורה שהבדלים בגורמים סביבתיים יצרו אתגרים אתיים שונים וגם עיצבו את התפיסות האתיות של המחנכות בצורה אחרת.

המלצות

ממחקר זה נגזרות המלצות במספר מעגלים: המלצות לקובעי מדיניות, המלצות באשר להכשרה ופיתוח מקצועי של מחנכות, והמלצות ברמת בית הספר.

מעגל ראשון – קובעי מדיניות

- מומלץ לפתח קוד אתי למחנכות כיתה בכלל ובגיל הרך בפרט שיסייע להן להגדיר את גבולות התפקיד שלהן. קוד אתי יכול לקדם את המקצועיות של אנשי חינוך לסייע להם להתמודד עם דילמות אתיות.
- מומלץ לקיים דיונים על השפעות תקצוב חסר ותקצוב אי-שוויוני והאתיקה של אנשי חינוך בשטח ובפרט כיצד ניתן תחת האילוצים המערכתיים הקיימים לאפשר תקצוב רב יותר בגיל הרך.
- מומלץ לקיים דיונים על השפעות עומס בירוקרטי סטנדרטיזציה, מדידה והערכה על האתיקה של מחנכות בגיל הרך. מוצע לשקול אפשרויות להקל על עומסים בירוקרטיים באמצעות הוספת תמיכה אדמיניסטרטיבית או הקלה על שעות הוראה.
- יש מקום לערוך מיפוי משמעותי יותר באשר להכשרה של מחנכות בכיתות א-ב ויש מקום לפתח פיתוח מקצועי ייעודי שיעסוק בהיבטים הקשורים בהתפתחות הילד (התפתחות קוגניטיבית, פיזית ורגשית), אי שוויון והיבטים פדגוגיים.
- לאור האלימות הגואה בחברה הערבית, עליה העידו מחנכות רבות במחקר, על משרד החינוך לפעול לחיזוק בתי הספר היסודיים, הן בזמינות גדולה יותר של פסיכולוגיות ויועצות חינוכיות,

הן בתקצוב תוכניות חינוכיות שעוסקות ישירות בלימודים והן בתקצוב תכני העשרה בתחומים דוגמת אומנות וספורט שיכולים להקל על המצוקה.

מעגל שני - הכשרה ופיתוח מקצועי

- מומלץ לשלב קורס חובה בנושא "אתיקה בחינוך" במוסדות להכשרת מורים, בפרט בתוכניות המתמקדות בחינוך היסודי ובגיל הרך.
- מומלץ למוסדות להכשרת מורים לבסס את תפיסת התפקיד של חינוך כיתה בגיל הרך.
- יש מקום להציע השתלמויות ופיתוח מקצועי בנושא אתיקה בכלל ובגיל הרך בפרט בבתי ספר יסודיים.

מעגל שלישי - בתי הספר

- קהילות בית ספריות של מחנכות יכולות להוות פלטפורמה לשיח בין מחנכות בהיבטים של אתיקה.
- מומלץ למנהלי בתי ספר יסודיים לטפח סביבה תומכת שבה מחנכות מרגישות בנוח להעלות חששות אתיים ולחפש הדרכה.
- מומלץ לבסס את השיח האתי בבית הספר באופן פורמלי – באמצעות השתלמויות בית ספריות ובאופן בלתי פורמלי – בשיח בחדר המורים.